

⁶ *Гороховский Е. Л.* Отчет о работах разведывательного отряда Раннеславянской археологической экспедиции Киевского государственного педагогического института им. А. М. Горького в 1974 г. — НА ИА АН УССР, 1974/99.

⁷ *Куза А. В., Кубишев А. І.* Вказ. праця.

⁸ *Гороховский Е. Л.* Отчет о работах... в 1974 г.

⁹ Там же.

¹⁰ Це поховання, як і описані далі об'єкти, виявлено в 1977—1981 рр.

¹¹ *Каспарова К. В.* О верхней хронологической границе зарубинецкой культуры Приднестровского Полесья. — СА, 1976, № 3.

¹² *Амброз А. К.* Фибулы юга Европейской части СССР (II в. до н. е. — IV в. н. е.) — САИ, 1966, ДІ-30, с. 23—25.

¹³ *Максимов Е. В.* Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. — Киев, 1972, с. 20—21, табл. 1, 7, 11.

¹⁴ *Зеест И. Б.* Керамическая тара Боспора. — МИА, 1960, № 83, с. 109.

¹⁵ *Сорокина И. П.* Стекло из раскопок Пантикапея. 1945—1959 гг. — МИА, 1962, № 103.

¹⁶ *Хавлюк П. І.* Зарубинецька культура Південного Побужжя та лівобережжя Середнього Дністра. — Археологія, 1975, вип. 18; *Заверняев Ф. М.* Почепское селище. — МИА, 1969, № 160; *Бидзиля В. И., Пачкова С. П.* Зарубинецкое поселение у с. Лютеж. — Там же.

¹⁷ *Зеест И. Б.* Указ. соч., с. 109; *Амброз А. К.* Указ. соч., с. 23—25; *Сорокина И. П.* Указ. соч., с. 217; *Книпович Т. Н.* Краснолаковая керамика первых веков н. э. из раскопок Боспорской экспедиции 1935—1940 гг. — МИА, 1952, № 25. с. 314—315.

Л. А. ЦЫНДРОВСКАЯ

Могильник в урочище Девич Гора

Резюме

В 1975—1980 гг. проводились раскопки зарубинецкого могильника, расположенного на Девич Горе у с. Триполье. За это время открыто 18 погребений, остатки постройки с примыкающей к ней ямой и исследован культурный слой памятника.

Полученный материал позволил выделить два хронологических этапа, один из которых относится к «классической» зарубинецкой культуре и датируется концом II в. до н. е. — началом I в. н. э., а второй — к так называемому позднезарубинецкому времени — середине I—II вв. н. э. Ко второму этапу, кроме ряда погребений, относятся ранее открытый жертвенник и остатки указанной постройки и ямы.

Д. Н. КОЗАК

Нові ранньослов'янські пам'ятки в межириччі Дністра і Західного Бугу

Ранньослов'янські пам'ятки на території Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя досить добре вивчені за матеріалом поселень у Ріпневі II, Бовшеві, Дем'янові та інших, які протягом довгого часу розкопувалися В. Д. Бараном і систематизовані ним у монографічному дослідженні¹. Такі ж пам'ятки широко досліджуються і на інших територіях Української РСР, у Польщі, Чехословаччині, Румунії.

В цій публікації ми пропонуємо нові ранньослов'янські матеріали, одержані нами при розкопках поселень у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі в останні роки:

с. Підберізіці Пустомитівського району Львівської області. Поселення розташоване на південно-західній околиці села в урочищі Підлужжя і займає невеликий південний схил підвищення над болотистою долиною, по якій протікає р. Марунька (притока Західного Бугу). З півночі і заходу поселення обмежене лісом, південний край прорізаний дренажним каналом. На дослідженій площі (1360 м²) серед об'єктів шеворської культури, ранньозалізного часу і періоду Київської Русі виявлено житло ранніх слов'ян. Культурний шар поселення цього часу бідний. В ньому виявлено лише кілька уламків ліпної кераміки та розвал горщика.

Контури житла простежено на глибині 0,4 м від сучасної поверхні за вуглистым кольором заповнення на фоні чорнозему. Це прямокутна у плані напівземлянка орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки дещо похилі, долівка рівна, добре утрамбована. Розмір житла 3,2 × 4,8 м, глибина 0,8 м від сучасної поверхні (рис. 1, 1). У північно-західному куті розміщена піч-кам'янка. Зовні вона виглядає як завал дрібного каміння розміром 1,7 × 1,4 м і висотою 0,2—0,3 м від рівня долівки. Черинь печі глиняна, прямокутної у плані і лінзоподібної у розрізі форми розміром 0,4 × 0,7 м і товщиною 3—4 см. Піч устям повернута на південь. Судячи по збереженій основі стінок печі, вона мала пря-

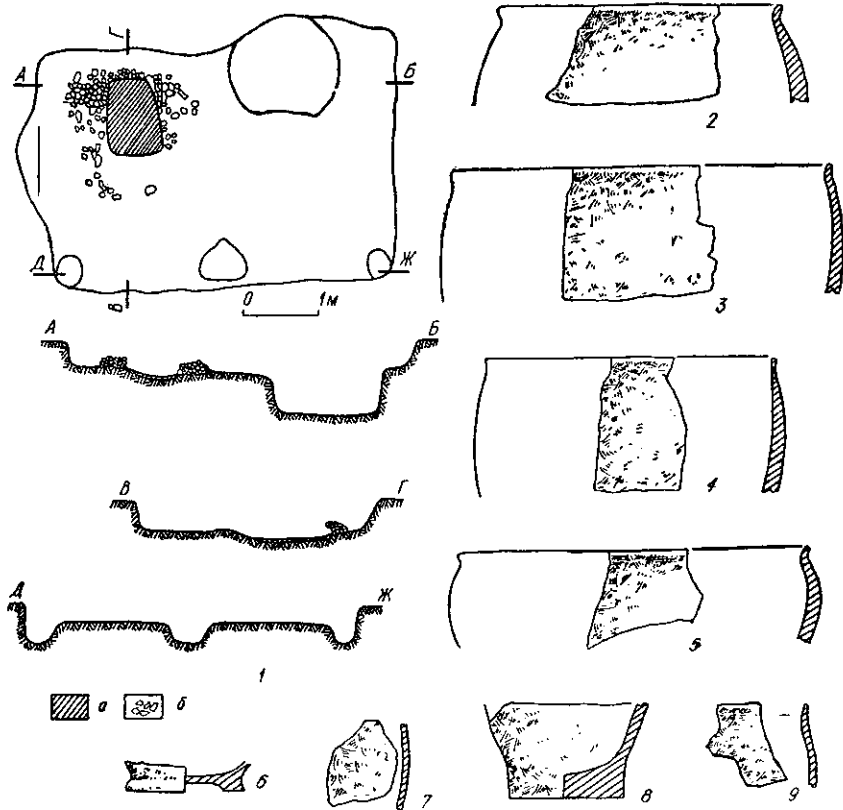

Рис. 1. Матеріали з поселення в Підберізах:

1 — план та розрізи житла; 2—5, 8, 9 — ліпна кераміка з житла, 6—7 гончарна кераміка з житла; а — печина, б — каміння.

мокутну форму розміром 0,7 × 1 м. Висота стінок, виходячи з кількості виявленого каміння, могла бути не вище 0,3—0,4 см від рівня долівки. Простір внутрішньої частини печі був збільшений до 0,2 м за рахунок конструкції череня, який вимощений в спеціальному заглибленні у долівці. У північно-західному куті житла виявлена господарська яма, яка має близьку до овальної у плані форму, прямі стінки і рівне дно. Діаметр ями 1,4 м, глибина 0,6 м від рівня долівки. У заповненні ями виявлено незначну кількість уламків ліпного посуду та кістки тварин. У долівці житла розміщені три ямки від стовпів. Дві з них трапилися у південно-західному і південно-східному кутах, третя — посередині південної стінки. Їх діаметр 0,3—0,32 м, глибина 0,2—0,3 м від рівня долівки.

Заповнення житла складав темний гумус зі значними домішками попелу, вугликів та глиняної обмазки. У заповненні виявлено значну кількість ліпної ранньослов'янської кераміки та кістки тварин (рис. 1, 2—5, 8, 9). Привертають увагу два уламки гончарних посудин з шорсткою поверхнею, які знайдені на черені печі-кам'янки (рис. 1, 6—7).

с. Сокільники Пустомитівського району Львівської області. Поселення розташоване в 2,5 км на північ від села за радгоспним садом в урочищі Долина і займає невеликий сонячний схил підвищення над болотистою долиною, по якій протікає безіменний потічок. Досліджено 1450 м². Крім об'єктів пшеворської культури тут виявлено житло ранніх слов'ян. У культурному шарі матеріальних залишків поселення цього часу не трапилося.

Контури житла простежено на глибині 0,3 м від сучасної поверхні. Це квадратна у плані напівземлянка орієнтована стінками за сторонами світу (рис. 2, 1). Стінки вертикальні, долівка рівна, добре утрамбована.

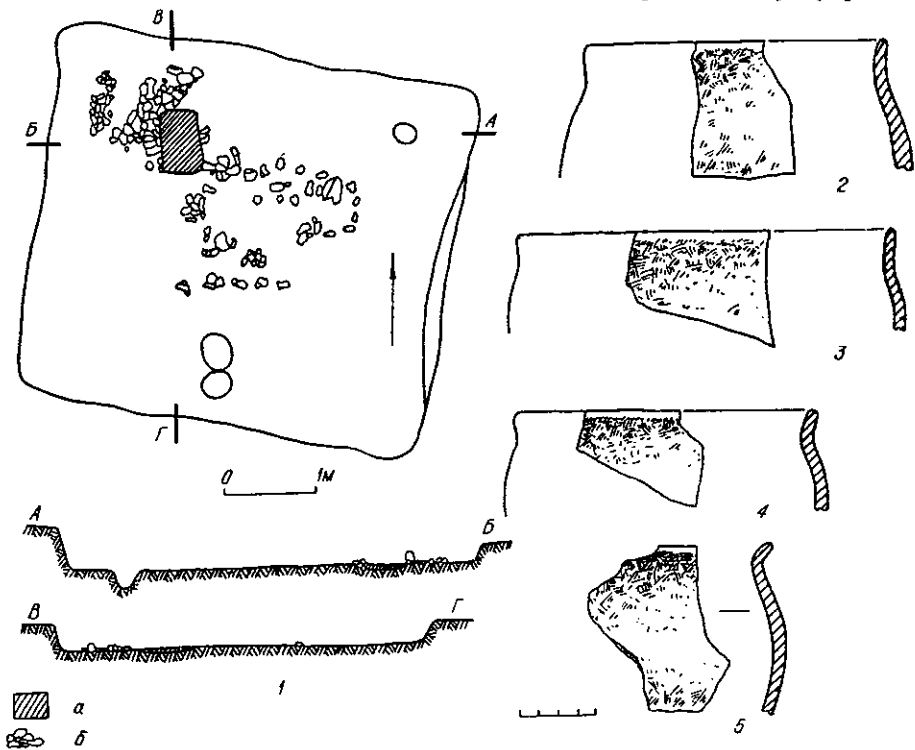

Рис. 2. Матеріали з поселення в Сокільниках:

1 — план та розрізи житла; 2—5 — ліпка кераміка з житла: а — печина, б — каміння.

вана. Розмір житла 4×4 м, глибина 0,8 м від сучасної поверхні. У північно-західному куті напівземлянки розташована піч-кам'янка поганої збереженості. Суцільний розвал каміння від печі має розмір 0,8×1,2 м. Крім того, каміння розсіяні по більшій частині долівки. Черинь печі глиняна, прямокутної форми, розміром 0,4×0,7 м і товщиною 2—3 см. Піч устям повернута на південь. У долівці житла виявлено три ямки від стовпів. Дві з них розташовані поряд, посередині південної стінки, третя — у північно-східному куті. Їх діаметр 0,2—0,3 м, глибина 0,3—0,32 м від рівня долівки. Вздовж східної стінки розміщене невелике материкове підвищення шириною 5—8 см і висотою 3—5 см від рівня долівки. Воно було, очевидно, основою нижнього стовпа зрубної стінки житла.

Заповнення об'єкту становив темний гумус зі значними включеннями попелу і дрібних уламків глиняної обмазки. У заповненні виявлено фрагменти ліпної кераміки пшеворської та ранньослов'янської культур, кістки тварин (рис. 2, 2—5).

с. Підбірці Пустомитівського району Львівської області. Поселення розташоване в 2 км на північ від села в урочищі на пісках. Воно займає південний схил великого піщаного мису, що

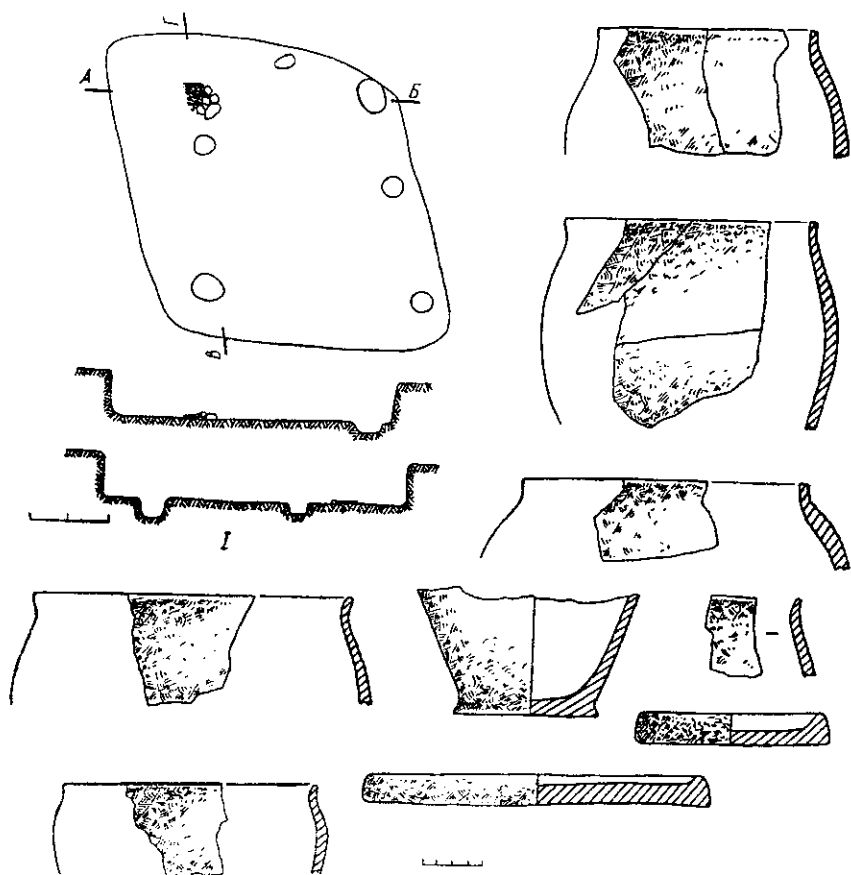

Рис. 3. Матеріали з поселення в Підберізіцях. План та розрізи житла.

підвищується над широкою болотистою долиною. Досліджено площу 350 м². Серед об'єктів пшеворської культури та періоду Київської Русі тут виявлено житло періоду ранніх слов'ян.

Контури житла простежено на глибині 0,5 м від сучасної поверхні. Це близька до квадратної у плані напівземлянка, орієнтована стінками приблизно за сторонами світу (рис. 3, 1). Стінки житла прямі, долівка добре знівельована, сильно утоптана. Розмір житла 3,6×3,8 м, глибина 1 м від сучасної поверхні. У північно-західному куті виявлено сліди печі-кам'янки. Піч повністю зруйнована. Від неї збереглася лише частина черені, викладена фрагментами сковорідок та бочками ліпного горщика. Зверху і поряд знаходився товстий прошарок попелу. Розмір збереженої частини череня 0,5×0,4 м. У 1,2 м на південь від черені розчищено скупчення каміння розміром 1×1,2 м і висотою 0,6 м. Очевидно, каміння приготували для будівництва нової печі.

У долівці житла виявлено шість ямок від стовпів. Три з них розташовані по кутах житла. Стовпова яма відсутня лише у куті, де знаходилася піч-кам'янка. Дві ямки розташовані посередині північної і східної стінок, остання — в 0,3 м на південь від печі. Їх діаметр 0,2—0,35 м, глибина 0,1—0,22 м від рівня долівки.

Заповнення житла становив темний гумус зі значними домішками вугликів та попелу. У заповненні крім ранньослов'янської кераміки виявлено значну кількість уламків ліпного посуду пшеворської культури (рис. 3, 2—10).

Кераміка, що трапилась в об'єктах та культурному шарі поселень, виготовлена вручну. Тісто містить значні домішки шамоту, жорстви. Поверхня шорстка, рівна, випал рівномірний. У житлі з Підберізіців виявлено також два уламки від гончарних посудин.

Ліпна кераміка представлена горщиками та сковорідками. Горщики досить одноманітні за формою. Вони мають плічка і конічно звужені до низу бочки. Дно, як правило, виділене в профілі. За способом формування вінець горщики можна розділити на кілька типів.

До першого типу належать посудини із житла в Підберіцях. Їх характерною рисою є наявність низеньких, прямих або ледь відігнутих назовні потоншених вінців. Краї вінців заокруглені (рис. 1, 2, 5—9).

До другого типу належать горщики з більш високими, прямими, дещо потовщеними вінцями. Краї вінців заокруглені. Дві такі посудини виявлені у житлі з поселення в Соکیلниках (рис. 2, 2—3).

У горщиків третього типу вінця більш розвинуті, прямі, або відігнуті назовні. Краї горизонтально зрізані або заокруглені. Такі горщики виявлені в житлах у поселеннях у Підберіцях та Соکیلниках (рис. 2, 4—5; 3, 2—8).

Окреме місце займає посудина із культурного шару поселення в Підберіцях (рис. 4). Це дещо присадкуватий горщик з добре вираженими, потовщеними вінцями, опуклими бочками і плоским, невиділеним у профілі дном. Під вінцями розміщено наліпний валик, розчленований косими насічками. Горщики подібної форми із аналогічним орнаментом рідко трапляються серед кераміки VI—VII ст. Найближчою аналогією йому є посудина з ранньослов'янського поселення у Бовшеві². Кілька фрагментів подібних горщиків з розчленованим валиком під вінцями відомі також на ранньослов'янських поселеннях у районі с. Корчак³.

Сковорідки представлені двома екз., виявленими в житлі з Підберіців, де вони служили основою черені печі (рис. 3, 9—10). Ще кілька фрагментів від сковорідок виявлено в культурному шарі поселення в Підберіцях. Вони мають товсте дно і низенькі, заокруглені на краях бортики. Діаметр сковорідок від 12 до 24 см. Сковорідки з низеньким бортиком відомі на широкій території поширення ранньослов'янської культури празького типу і є невід'ємною частиною її ранніх керамічних комплексів⁴.

На досліджених поселеннях не знайдено датуючих предметів і тому при визначенні їх хронології ми спираємося в основному на типологічне порівняння керамічних комплексів. За типологічною схемою, розробленою І. П. Русановою, найранішою є кераміка з житла на поселенні в Підберіцях. Всі посудини, виявлені в цьому житлі, відповідають на схемі другому-третьому варіанту першого типу корчацьких горщиків⁵. Потоншені, низенькі, слабо розвинуті вінця є характерною рисою найранішої слов'янської кераміки⁶.

Певним хронологічним показником комплексу кераміки з житла в Підберіцях є два уламки від гончарних посудин черняхівського типу, виявлених на черені печі (рис. 1, 6, 7). Їх належність до цього житла не викликає сумніву, оскільки в Підберіцях шар черняхівської культури відсутній. Гончарна кераміка по одному-двох фрагментах трапилась лише в двох пшеворських житлах, проте остання чітко відрізняється від слов'янської кераміки фактурою тіста і виглядом зовнішньої поверхні.

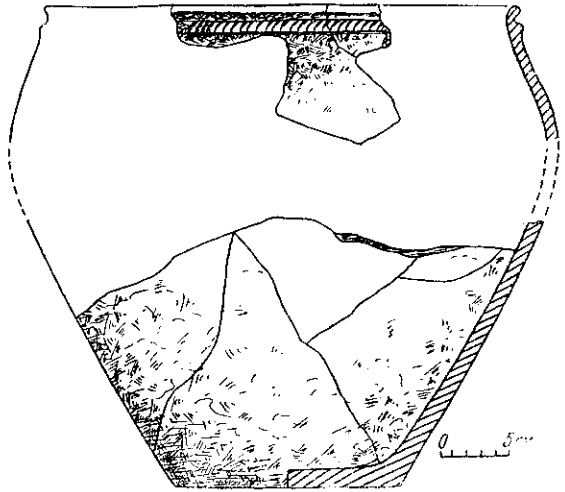

Рис. 4. Горщик з культурного шару поселення в Підберіцях.

Перша виготовлена з добре відмученого тіста, без домішок, з лощеною поверхнею, друга має в тісті значні домішки піску і шершаву поверхню.

Найраніші форми горщиків корчацького типу, наявність гончарної кераміки в цьому житлі дають можливість припустити, що воно існувало в V ст. н. е. В останній час дослідниками ранньослов'янських пам'яток на Середньому Подністров'ї і Попрутті виявлено ряд об'єктів з набором кераміки, аналогічним нашому. Це поселення в Кодині, зокрема житло 10, де разом з керамічним комплексом такого характеру виявлено провінціальноримську фібулу IV—V ст.⁷

Аналогічний комплекс кераміки виявив Б. О. Тимощук в одному із жител поселення Гореча II⁸. Набір кераміки, близький до комплексу житла з Підберіздів, дослідив також В. Д. Баран у житлах 4, 7, 9 на поселенні в Зеленому Гаї⁹.

Про досить раннє походження підберіздівського житла опосередковано свідчить і конструкція печі-кам'янки, яка, по суті, є лише її прототипом.

Проте загалом ранньослов'янське поселення в Підберіздях на основі виявленої кераміки має більш широкі хронологічні рамки, які визначаються, мабуть, V—VI ст.

Більш пізнім є житло з поселення в Сокильниках. Тут наявні керамічні форми, що відносяться до 4—5 варіантів першого типу горщиків, за класифікацією І. П. Русанової (рис. 2, 2—5)¹⁰. Близьким до нього за керамікою є житло з Підберіздів (рис. 3, 2—8). Ці поселення відносяться, ймовірно, до VI ст., що відповідає хронологічній шкалі, розробленій І. П. Русановою для кераміки празького типу¹¹.

Нові матеріали, досліджені в межиріччі Дністра і Західного Бугу, доповнюють археологічну карту пам'яток ранньослов'янської культури празького типу, збільшують джерелознавчу базу для її вивчення.

Матеріали з житла в Підберіздях є ще одним важливим доказом, що підтверджує існування культури празького типу вже в V ст. н. е.

¹ Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. — К., 1972.

² Там же, рис. 35, 1.

³ Русанова І. П. Славянские древности VI—IX вв. между Днепром и Западным Бугом. — САИ, 1973, Е1—25, табл. 27, 1—4, 6.

⁴ Баран В. Д. Ранні слов'яни..., с. 45—46.

⁵ Русанова І. П. Славянские древности VI—VII вв. — М., 1976, рис. 7.

⁶ Там же, с. 27—28.

⁷ Там же, рис. 12.

⁸ Тимощук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V—IX ст. — К., 1976, рис. 14.

⁹ Баран В. Д. Ранні слов'яни..., рис. 53, 56, 58.

¹⁰ Русанова І. П. Славянские древности VI—VII вв. ..., рис. 7.

¹¹ Там же, с. 20, 21.

Д. Н. КОЗАК

Новые раннеславянские памятники в междуречье Днестра и Западного Буга

Резюме

В публикации освещаются новые раннеславянские материалы, полученные при раскопках поселений в междуречье Днестра и Западного Буга. Особый интерес представляет жилище из поселения в Подберезцах. Характер керамического комплекса жилища позволяет датировать его V в. н. э. Основные поселения относятся к VI в. н. э.